

Олена Заєць,

кандидат історичних наук, завідувач відділу,
Інститут книгознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна
e-mail: lena_zaets@ipnet.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6423-2589>

БІБЛІОТЕКА МИТРОПОЛИТА ВАРЛААМА ЯСИНСЬКОГО: ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ТА ЗМІСТУ

Мета статті – розглянути і проаналізувати бібліотеку Варлаама Ясинського в контексті його біографії, дослідити походження книг і тематичні уподобання, що може стати додатковим джерелом знань про мотиви діяльності митрополита. *Методологія* праці базується на застосуванні загальноісторичних методів – проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного та загальнонаукових методів аналізу і синтезу. *Наукова новизна* полягає в тому, що вперше проведено ґрунтовний аналіз приватної бібліотеки як допоміжного джерела знань про історичну постать митрополита Варлаама Ясинського. Під час дослідження виявлено, що книжкова колекція митрополита – різнопланова, містить протестантські твори, католицькі трактати, першодруки відомих європейських видавництв, кілька книг подаровані Сучавським митрополитом у вигнанні Досифеєм (Баріле). Свого роду патроном і покровителем Варлаама Ясинського був архієпископ чернігівський Лазар Баранович. На таку думку наводить наявність у бібліотеці митрополита авторських примірників праць архієпископа. До опису й аналізу бібліотеки варто додати той факт, що Варлаам Ясинський влаштував у Софійському соборі бібліотеку й упорядкував архів, до якого зібрав копії зі старовинних актів і таким чином заклав основу збереження книжкової культурної спадщини України. *Висновок*: судячи зі збереженої до нашого часу бібліотеки, митрополит читав праці представників різних течій реформації, католиків, мав перший католицький переклад Святого Письма. Його бібліотека поповнювалася також завдяки дружнім стосункам із православними ієрархами, західно-європейськими вченими того часу, що свідчить про ерудицію, авторитет і толерантність Варлаама Ясинського.

Ключові слова: бібліофільство православного духовенства, особова бібліотека митрополита.

Актуальність теми дослідження. Середсучасних напрямів історичних досліджень є реконструкція старих приватних бібліотек в автентичному вигляді, які таким чином стають джерелом знань не тільки про власника бібліотеки, а і як пам'ятка національної культури. Створення електронних каталогів сучасних бібліотек, у тому числі й історичних колекцій, які зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ), стало поштовхом до детального перегляду кожного примірника, прочитання екслібрисів, і таким чином виявлення особових бібліотек у складі монастирських книгозбірень.

Метою дослідження є аналіз бібліотеки Варлаама Ясинського як складової історичної бібліотеки Софійського кафедрального собору, що зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, у контексті впливу політичних подій та особистісних зв'язків митрополита на склад книгозбірні, вивчення тематичних уподобань власника.

Аналіз досліджень і публікацій. Вручення Томосу у 2019 р. та той факт, що православна церква в Україні залишилася розділеною, активізували українських істориків ґрунтовніше досліджувати складні обставини переходу підпорядкування, коли уніатська церква, підтримувана королем, захоплювала єпархії і деякі єпархії самі прагнули незалежності від київського митрополита [5]. Навіть документи, що видавалися Тимчасовою Комісією для розбору давніх актів при Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторі, які друкувалися в 1859–1914 рр., свідчать про небажання православного кліру українських єпархій міняти підпорядкування, бо домовленості російським патріархом порушувалися [2, с. 58–75]. Російські історики називають цей факт «возз'єднанням» православної церкви з московським патріархатом у 1686 р. [4], та навіть у Росії нема єдності в оцінці тих подій [12]. Митрополит Київський і Галицький Варлаам Ясинський був свідком тих подій, але не залишив по собі письмових творів, крім передмов до книг та віршів релігійного характеру. Те, як зображувався Варлаам Ясинський у п'яти панегіриках, які вона знайшла, дослідила Т. Люта [7, с. 27–33]. Д. Фоменко, Г. Юхимець, І. Цинковська описали гравюри до панегіриків, присвячених Варлааму Ясинському, авторства Іларіона Мигури [11, с. 41, 207–208], портрет митрополита, виконаний гравером Іваном Щирським [11, с. 281–282]. М. Сивак систематизував управлінську діяльність Варлаама Ясинського на посаді ректора Києво-Могилянської колегії та ігумена Братського монастиря на основі документів фонду Києво-Братського монастиря, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ [10]. На Софійській дзвіниці

донині зберігся дзвін Варлаама Ясинського, на якому є родовий герб митрополита і напис про його виготовлення у 1705 р. Однак не залучалася до досліджень особова бібліотека митрополита.

Виклад основного матеріалу. Варлаам Ясинський (1627–1707) був вихованцем Київської колегії, потім навчався у Краківській католицькій академії. Коли повернувся до Києва, між 1660 і 1665 рр., постригся в ченці Києво-Печерської лаври; брав участь у роботі друкарні, можливо, завідував нею [3, с. 531]. 1667 р. обраний ректором Києво-Могилянської колегії та ігуменом Київського Братського монастиря. У 1673 р. він залишив ігуменство і ректорство та став проповідником у Києво-Печерській лаврі. 1680 р. був призначений настоятелем Київського Пустинно-Микільського монастиря. Будучи на чолі цього монастиря, Варлаам отримав книгу Симеона Полоцького «Обід душевний» від царя Федора в 1681 р., і написав листа в дусі барокового етикету XVII ст.: з приниженням себе і всіляким возвеличенням та найкращими побажаннями дарувальнику [6, с. 537–539]. У 1683 р. після смерті архімандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля новим архімандритом обрали Варлаама Ясинського, що відображено в документі [1, с. 573–576]. До Москви він не їздив, але попросив патріарха московського Іоакима прислати підтверджувальну грамоту.

«Конституції» краківського сейму весни 1676 р. про «невиїзд за кордон людей греко-російської релігії» і заборону рукопокладення церковними ієрархами, що знаходяться на території Османської імперії, стали причиною того, що київська кафедра після кончини в 1675 р. останнього митрополита Іосифа Нелюбовича-Тукальського, який отримав благословіння від константинопольського патріарха, була вакантною протягом 10 років [12, с. 95]. Адміністратором Київської митрополії на Лівобережжі був Лазар Баранович, а Правобережна Україна за Андрусівським договором 1667 р. відійшла до Речі Посполитої. Патріарх московський неодноразово звертався до гетьмана про бажання посвятити київського митрополита. У 1685 р. гетьман Іван Самойлович разом з київським духовництвом і старшиною скликали єпископів у Петрів піст у Софійському соборі, де склали 2 списки з 8 і 13 статей, де говорилося, що міняти підпорядкування не мають права, хіба що патріарх сам одлучить [2, с. 56–61]. Однак гетьман всупереч постанові єпископів, просив посвятити в митрополити князя Гедеона Святополк Четвертинського, свого родича. Гедеона в Москві посвятили, а патріарх Московський Іоаким, царі Іоанн і Петро і царівна Софія, гетьман Іван Самойлович надіслали прохання константинопольському патріарху дати звільнення і благословення на перехід

київського митрополита у підпорядкування московського патріарха. Прохання було задоволено константинопольським патріархом Діонісієм Музелімом, ієрусалимським Досифеєм у квітні 1687 р. [12, с. 89]. Після смерті Гедеона в 1690 р. митрополитом обрали Варлаама Ясинського. Отже, як історична постать Варлаам Ясинський повен суперечностей.

Сьогодні віднайдено 28 книг з екслібрисами Варлаама Ясинського, з них: одна інкунабула (європейська книга, що вийшла друком до 1500 р.), чотири палеотипи (європейські книги, що вийшли друком до 1550 р.), сім рукописів, п'ять книг кириличного друку, 11 латиною в 20 назвах (чотири з них – конволюти (кілька різних видань, переплетені в одну оправу).

З п'яти кириличних книг, що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ, дві (Лазар Баранович. Меч духовний. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1666. [15], 465, [1] арк. Шифр Кир. 1209; Лазар Баранович. Труби словес проповідних... Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1674. [10], 403, [4] арк. Шифр Кир. 1185) є коректорськими екземплярами з Києво-Печерської друкарні з поправками автора. Певно, їх зберігав Варлаам з тих часів, коли, постригшись у ченці в Лаврі, «проходив учительские знания» у друкарні (між 1660 і 1667 р.). Лазар Баранович був покровителем і соратником Варлаама. А от Псалтир (Москва, 1653. 351 арк. Шифр Кир. 3006) та Мінея службова на вересень – листопад (Москва, 1666. [1], 473 арк. Шифр Кир. 4983) були у щоденному користуванні, про що свідчить пристойна пошарпаність їх. Одну з кириличних книг – Мінею службову на жовтень (Москва, 1690. [1], 376 арк. Шифр Кир. 3073) – з написом: «Сія книга дана Варлааму митрополиту Киевскому. Москва», певно, подарували зразу з друкарні при висвяченні в митрополити восени 1690 р.

Найранішою книгою з бібліотеки Варлаама Ясинського є інкунабула Leonardus de Utino (бл. 1400–1470) «Sermones aurei de sanctis» (Золоті проповіді про святих). Strasburg, Martin Schott, 1483 (2 є, 360 арк. Шифр ІА 203). Напис: «Ex libris Barlaami Monachi indigni Pecziariensis». Книга має багато рукописних маргіналій різного часу, можливо, й руки Варлаама Ясинського, написані, очевидно, ще перед 1669–1673 рр., коли він був ректором Києво-Могилянської колегії. Автор книги – Леонардо де Утіно – був одним із найвпливовіших проповідників свого часу, залишилися кілька збірок його проповідей, найвідоміші з яких «Sermones».

Ще одне унікальне видання з бібліотеки митрополита Варлаама – «Мелісса» (Бджола) грецького ченця Антонія. Це збірник повчального характеру, містить уривки зі Святого Письма, святоотецьких творів і світських. Видання «Мелісси» Антонія складається з 2-х книг: у першій

говориться про чесноти і вади, у другій – про добропорядних і слабких людей. «Melissa» багато разів перевидавалась, але першим було видання «Antonius Melissa Apomnemonēumatōn, Ek Diaphorōn Tōn Te Kath Hemas, kai tōn thyrathen bibliōn tomoi treis ; Sententiarvm Sive Capitōm, Theologicoꝝv Præcipve, ex sacris & profanis libris, Tomi tres. Tiguri: Froschoverus, 1546. [6] bl., 291, [1] s., [10] bl., 385, [1] s. Шифр. Pall. 1750 а. Саме це перше цюрихське видання Конрада Геснера і є в бібліотеці митрополита Варлаама. Пізніше в Дерманському монастирі на Волині зробили слов'янський переклад (1599).

Слов'янський збірник «Бджола» – це поєднання творів Максима Ісповідника і ченця Антонія. Висловлювання, що стосуються одного якогось предмета, розподіляються послідовно: спочатку йдуть цитати з Євангелія, Апостола, Старого Завіту, переважно з Притчей, Екклесіаста, Сираха, потім – із творів отців церкви і, нарешті, – висловлювання стародавніх нехристиянських письменників: Плутарха, Демокріта, Діогена, Ісократ, Менандра, Геродота, Евріпіда, Піфагора, Демосфена, Сократа, Ксенофонта, Арістотеля, Катона, Епікура та ін. Наприклад, висловлювання: «ні коня без уздечки не можна тримати, ні багатства без розуму» (Піфагор); «мудра дума краще багатьох рук, мудрий краще сильного» (Діодор); «лукаві мужі, навіть якщо добрі речі говорять, коли доходить до діла, виявляється неправильна суть» (Плутарх). «Бджола» давала змогу читачам і письменникам позичати афоризми і вислови та посилатися на письменників, твори яких вони не читали. Багато висловів з «Бджоли» увійшли в прислів'я. Збереглася «Бджола» в рукописах XVII–XVIII ст. завдяки старообрядницькій літературі.

Можна припустити, що митрополит Варлаам Ясинський, будучи проповідником у Києво-Печерській лаврі, читав слов'янську «Бджолу», і хотів мати легендарну працю латиною, однак потрапила ця книжка до його рук завдяки випадку, про що довідуємося з провенієнцій на ній: 1) «Милостию Божиєю Преосвященному и Богоизбранному Архієпископу Господину Варлааму Ясинскому Митрополиту Богом Спасаемого Святого Града Києва и Всея Малоросии и святія и всеславныя Великія Церкве Софія Святителю и учителю всеизрядному. И нам отцу всемилостивейшему и преблагому, Сію Святую Книгу в дар препослах имущими Сицевую Слово од слово Погрецку друкованую оставих себѣ. Сію же тебе Святииши наш отче въсприймиже от нас за благославленіе, и благослави нас Святою си десницею, яко да сподобися избавленіе видѣти и славу в землю нашу якоже и прежде вселяющуся и Святого великомученика в Сучаву с правдою и миром видѣти аминь... Вѣвсе послушный раб смиренный

Дософей недостоинный митрополит колись в Сучавѣ, нынѣже в странствѣ поклоняются до лица земли. Достойная и препотребная друку подати. Я то убогыи и недовѣдок хотѣх поруску из грецки преложити но досит и сего лавѣишаго языка знающим его преложити» (рукоп. 1692 р.); 2) «Печатка Стго Гноргія Митрополіи Сучавск.» (печ. ексл.); 3) «Ex libris Metropolitana Kijouiens. Cathedral S. Sophiae» (рукоп.).

Річ у тому, що під час польсько-турецьких війн 1672–1676 і 1683–1699 рр. Сучаву не раз займали польські війська (1673–1676, 1683–1684, 1686, 1691–1699). У 1677 р. із Сучави до Ясс було офіційно перенесено резиденцію православних митрополитів Молдови. Коли війська короля Яна Собеського захопили святителя Досифея (Баріле), митрополита Сучавського і всієї Молдавської землі, у заручники разом із мощами Іоанна Нового та скарбницею митрополії, його відвезли до Галичини. Першим місцем перебування було м. Стрий, потім, з 1691 р., – галицька резиденція Яна Собеського у м. Жовква. Тому митрополит Досифей передав цю книжку з написом у Київ митрополиту Варлааму. Свою недолугість святитель, звісно, перебільшує. У 1681 р. він відновив книгодрукування у Молдавському князівстві. Митрополиту належить переклад старослов'янської літератури румунською мовою, зокрема, віршований переклад Псалтиря. Він також упорядкував чотири томи «Житій святих». Святитель Досифей очолив групу молдавських бояр, які прагнули зближення з православною Москвою. За його участі в 1674 та 1684 р. проходили переговори про перехід Молдавського князівства у російське підданство. У м. Жовква біля мощей великомученика Іоанна 30 листопада 1693 р. святитель Досифей помер і був похований у місцевому монастирі Різдва Христового [9].

У бібліотеці митрополита Варлаама є рукописний збірник кінця XVII ст., на перших 257 аркушах якого вміщено ««Блаженнейшего архиепископа Фессалоники Симеона беседа о Христе на вся ереси и от единой самой веры Господа и Бога и Спасителя нашего Иисуса Христа и от священи совершениы и таинства всех церквей» и другие творения, писаныя рукою Сочавського митрополита Досифея в 1691 та 1692 годах у Стрию, у замку»; аркуші 259–587 займає «Святого священномученика Ігнатія архієпископа Божия града Антиохія посланія», переписані митрополитом Досифеєм утретє в 1692 р. Усі названі рукописні повчання і проповіді подібні вміщеним у друкованій «Бджолі» 1546 р. Поаркушні написи: «Сія книга написана є трудолюбием преосвященного Досифея митрополита Сучавского, и дарована Варлааму митрополиту до престола митрополитанского Свято Софійського Київского».

Третьою з латинських книжок у бібліотеці митрополита Варлаама є проповіді Faber Johann (1478–1541) “*Declamationes diuine de humane vite miseria*”. Augsburg, Johann Miller, 1520. Напис: “*Ex libris Barlaami Jasinski*”. Шифр Pall. 1905. Іоганн Фабер – чернець-домініканець, католицький богослов, який листувався з Еразмом Ротердамським, Цвінглі, Меланхтоном, обговорював з ними способи подолання церковних зловживань шляхом реформ. Він протидіяв реформаційному руху промовами і творами, виступав у різних частинах Німеччини як мандрівний проповідник, заснував семінарію і бібліотеку у Відні, частково на свої власні кошти, організовував різні благодійні установи для студентів. Його робота «*Declamationes diuine de humane vite miseria*» («Як скасувати страждання як покарання людського життя») стала зразком проповідницької літератури.

Легендарною є книга Hieronymus Stridomensis, Eusebius (бл. 340–420) “*Opera*”. Т. 1–9. Basileae: apud Johannem Frobenium, 1524–1526 (Т. 2. Шифр Pall. 1275 а). Напис: «Даровах же сию святую книгу святого Иеронима Великой и славной церкви Святой Софии митрополии славного града Кіева в длани святейшего отца Варлаама Ясинского.....». Ієронім Стридонський – один з перекладачів Старого Заповіту з Септуагінти (старогрецька мова). Повний переклад його творів був уперше виданий у Базелі в 1516–1520 рр. у друкарні відомого базельського видавця Іогана Фробена під керівництвом Еразма Ротердамського. Тридентський собор проголосив його переклад офіційним латинським перекладом Священного Писання.

Книга Вергілія Полідора 1540 р. видання – примітний палеотип з бібліотеки митрополита Варлаама Ясинського: Vergilius, Polydorus. *De rerum inventoribus libri octo Eiusdem in dominicam precem commentariolum Item, Dialogorum de prodigiis libri tres...* – Basileae: Apud Michaellem Insingrinium, III 1540 [56], 615, [1] Шифр Pall. 1338. «*De rerum Inventoribus*» тривалий час була найбільш авторитетним енциклопедичним виданням про винаходи й відкриття, походження культурних і соціальних феноменів, а також з історії формування ієрархії католицької церкви. Вона була настільки популярна, що її переклали на російську мову в 1720 р. за розпорядженням Петра I.

Джироламо Менхі (1529–1609) був католицьким екзорцистом (той, хто виганяє злих духів) у період італійського ренесансу, головна його праця – “*Flagellum daemonum exorcismos terribiles, potentissimos, et efficaces, remediad probatissima, ac doctrinam singularem in malignos spiritus expellendos, facturas & maleficia fuganda de obsessis corporibus complectens, cum*

fuis benedictionibus” (Батіг для змов демонів жакливіх, найпотужніший і продуктивний, щоб їх викоренити, і вчення про єдину команду злих духів, які будуть вигнані). Venetiis: Apud Petrum Milocum, 1630 (349 p. Шифр Соф. 258). Ця книга є в бібліотеці митрополита. Дарчих написів на ній немає, лише екслібрис митрополита Варлаама.

Миколай Ліра (1270–1349) – французький середньовічний церковний діяч, богослов, проповідник, який писав тлумачення і коментарі до Біблії у формі розмови. Його книга “Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria; Et Postilla Nicolai Lyrani: Additionibus Pauli Burgensis ad ipsum Liranum: ac ad easdem Maatthiae Toringi Replis: Per fratrem Franciscum Feuardentium Orginis Minorum, Ioannem Dadraum, et Jacobum Cuilly, doctores Teologos Parisieses”. Venetiis, 1603. Т. 3. 2231 p. (Шифр Соф. 2) є першим нешколастичним тлумаченням Біблії. Ця книга була передумовою праць Мартіна Лютера, на якого праці М. Ліри справили великий вплив. Мартін Лютер у своїх проповідях багато використав з творів Ліри: “si Lura non lyrasset, Lutherus non saltasset” (не грала б Ліра, не танцював би Лютер). Протягом століть роботи Миколая Ліри слугували посібником для богословів і проповідників. Митрополит Варлаам Ясинський, певно, прагнув дослідити, які ідеї були в основі Реформації. Примірник з бібліотеки митрополита містить написи: “Ex libris Barlaami Jasinski”, “Istud volumen ad numerum librorum Kijowo-Cathedralis Bibliotheca referendus”, “Collegii Societatis Iesu Podolia suit”.

Корнелій Лапід (1597–1637) написав багато коментарів до всіх книг католицького канону Святого Письма і в усіх монастирських колекціях є навіть по кілька видань його робіт, але у митрополита Варлаама було рідкісне прижиттєве видання “Commentaria in acta apostolorum epistolas canonicas et Apocalipsin: [3 t.] / Cornelio Cornelii a Lapide, e Societate Iesu, olim in Lovaniensi, nunc in Romano collegio sacrarum litterarum professore”. Antverpiae: Apud Martinum Nutium, 1629. 402 p. (Шифр Соф. 269). Пізніші, посмертні, видання Корнелія Лапіда були відредаговані.

Робота Іоана Лоріна (Lorin, Jean de; 1559–1634) “Commentariorum in librum psalmodum / Ioannis Lorini, Societatis Iesu”. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Antonii Hierati, bibliopolæ sub signo Gryphi, 1619. Т. II. – 867, 32 p. (Шифр Соф. 281) також є одним з перших тлумачень Святого Письма напередодні Реформації.

Лаврентій Сурій (Laurentius Surius; 1522–1578) – німецький монах-картезіанець, патролог, відомий запеклою боротьбою с протестантством, яке порівнював з ісламізмом. У бібліотеці митрополита Варлаама є його робота “Historiae sanctorum omnium nationum, ordinum et temporum,

ex probatis R.P. F. Laurentij Surij Carthusiani tomis, in epitomen redactæ, summa fide digestæ, phrasi auctorum servata, imitatione bedæ, Usuardi, & Dn. Ioannis Molani, Adjectis etiam plurimis side dignis. Opera Francisci Haraei ultraiectini, s theologiae licentiati. Opus novum, duplo auctum, illustratumque Chronologia ubique a perta, & Notationibus varijsex scriptis Illustriss. Dn. Caesarisbaronii Cardin Onuphrij, Molani, & aliorum”. Coloniae Agrippinae: Apud Ioannem Vilhelmum Friessem, 1675. 807 p. (Шифр Соф. 374).

Роберто Белларміно (1542–1621) розвив учення про індульгенції та чистилище, був директором Ватиканської бібліотеки, кардиналом. Двічі був кандидатом на обрання папи, але залишився на своїй посаді «Великого інквізитора», брав участь у процесі спалення Джордано Бруно та суді над Галілео Галілеєм. У бібліотеці митрополита Варлаама Ясинського були зшиті в один конволют два його маловідомі видання про історію католицької церкви та третій алігат у зшитку – огляд церковних письменників: “De scriptoribus ecclesiasticis liber unus, cum adjunctis in dicibus undecim & brevi chronologia ab orbe condito usque ad annum M.DC. XIII”; “Brevis Chronologia ab orbe condito, usque ad annum domini M. DC. LIV”; “Insignis Libri De Scriptoribus Ecclesiasticis, Eminentissimi Cardinalis Bellarmini Continuatio: Ab Anno 1500. in quo definit, ad annu[m] 1600. quo incipit sequentis saeculi exordium”. Спільним у цих трьох роботах є лейпцігський видавець: Johannes Christiani Wohlfartii, 1684 (Шифр Соф. 380). Можливо, конволют видавничий.

Ще один конволют з бібліотеки митрополита Варлаама – збірник творів Юста Ліпсія голландського видавця Христофора Плантена. Юст Ліпсій (1547–1606) випереджав свій час і був відомим культурологом глобалістом (ім’ям Юста Ліпсія називається будівля в Брюсселі, у якій до 2017 р. проходили засідання Ради Європейського Союзу). Один із чотирьох алігатів у конволюті митрополита Варлаама – легендарна праця Юста Ліпсія «Політика», присвячена монархії, зокрема розкриттю поняття добродетності і розсудливості, які є основними факторами розквіту держави, другий – Додатки до «Політики», третій – “De Constantia”, четвертий – “Epistolarum” (Politicorum sive civilis doctrinae libri sex. Qui ad principatum maximi spectant. Lugduni Batavorum: Ex Officina Plantiniana Apud Franciscum Raphelengium, 1590; Ad libros Politicorum breves notae. Lugduni Batavorum: Ex Officina Plantiniana Apud Franciscum Raphelengium, 1595; De Constantia libri duo, Qui alloquim praecipue continent in Publicis malis. Lugduni Batavorum: Ex Officina Plantiniana Apud Franciscum Raphelengium, 1591; Epistolarum centuriae duae: quarum prior innovata, altera nova. Lugduni Batavorum: Ex Officina Plantiniana Apud

Franciscum Raphelengium, 1591. Шифр Соф. 960). Юст Ліпсій стверджував, що «релігія не в винахідливості розуму (*non in subtilitate religio*), але в справах» (*in factis*): «Уся релігія християн у тому, щоб жити без злоби та безчесних вчинків» (Pol., I, 3). На думку Ліпсія, держава добре захищена, «якщо її громадяни моральні»; і навпаки, недоброзичливе суспільство не може бути міцним. Тому для стабільності держави першочергове значення має моральне здоров'я народу і далекоглядний володар переймається моральним станом своїх підданих (Pol., II, 8). Книга досить пошарпана, шкіра палітурки зношена, хоча була доброї якості.

Подібного змісту книжка іспанського єзуїта, містика Альвареса де Паса (1560–1620) “*De virtutum adeptione de instrumentis assequendae virtutis libellus R. P. Jacobi Alvarez de Paz*”. Coloniae Agrippinae: Sumptibus J. Kinckii, 1615. 34 s., 1840 col., 33 s. (Шифр Соф. 533). Ідеться про те, як зберегти добропорядність, володіючи владою.

Ще один конволют із двох алігатів митрополита Варлаама – це роботи Іогана Андре Копенстейна, який був німецьким католицьким священнослужителем у часи контрреформації, спочатку єзуїтом, потім – членом домініканського ордену, суперечливим богословом, служив проповідником при парафіяльній церкві у Кобленці. З 1612 р. був генеральним проповідником домініканського ордену. Крім власних богословських творів проти лютеран та кальвіністів, він публікував богословську класику, а його видання розарію Алануса де Рупеса було широко відоме. Аланус де Рупес описував себе як нареченого святої Марії (матері Ісуса). У 1464 р. Аланусу було видіння, після чого він написав Псалтир Марії, роздуми над Розарієм та заснував перше братство Розарію. Його члени зобов'язалися молитися «Псалтирем» 150 Ave Maria та 15 Paternoster протягом тижня. Братства Розарію формували духовне життя в містах за контрреформації.

Дві книги Копенстейна з бібліотеки митрополита – це його дослідження Розарію (псалтир, хвалебні пісні Богородиці). Перша – R. P. F. Io. Andreae Coppenstein Mandalensis org. Praedicatorum theologi de Fraternitatis SSmi Rosarii B. Virginis Mariae Ortu, Progressu, Statu atque Praecellentia libri tres. In gratiam cultorum deiparae Virginis Mariae, Materia nunc primum, ut nunquam ante, absolute pertractata indices. 1. Autorum. 2. Capitum. 3. Rerum. 4. Concionum Parthenicarum ad Fraternitatem hinc parandarum. Coloniae Agrippinae: Ex Officina Petri Naak, Sumptibus Henningi, 1613. 510, [28] p. (Шифр 569). Друга – Clavis praedicandi Rosarium et institutum fraternitatis eiusdem libri duo concionatoribus et catechistis pro Cultu B. Virg. Mariae Zelantibus perutiles / R. P. F. Io. Andrea Coppenstein Mandalensi

Ord. Praedicatorum Theologo Indicibus adiectis duobus, V no Capitum, Rerum altero. Coloniae Agrippinae: Ex officina Petri Haack, Sumptibus Petri Henningi, 1613. [16], 403, [14] p. (Шифр 569 al. 2).

Митрополит Варлаам Ясинський, певно, не тільки читав, а й був прихильником домініканського розарію, оскільки сам був автором книги «Венец молитв седмичных» видання Києво-Печерської друкарні 1694 р. У роботі митрополита Варлаама 12 віршів присвячені Пресвятій Трійці, Ісусу і всім його Господнім святим, Пресвятій Богородиці, Ангельським силам, Іоанну Предтечі, Великомучениці Варварі, Успінню Богородиці, святому Миколаю, Страстям Христовим, Антонію і Феодосію Печерським. Серед свят Богородиці цікавою є згадка про непорочне зачаття та вірш «Марія». На думку В. М. Перетця [8, с. 29–31], таке шанування Богородиці у віршах Варлаама Ясинського подібне до Івана Величковського (1630–1726), панегірики якого «Зегар з поузегарком» 1690 р. та «Млеко от овцы пастыру належное» 1691 р. обидва присвячені Варлааму Ясинському. Однак у них відсутні похвали Богородиці, велика увага приділяється акростику та літературній красі, а не змісту. Тому митрополит Варлаам не міг запозичити для свого твору з робіт Івана Величковського майже нічого. Але багато використав латинський Розарій Богородиці Копенстейна зі своєї бібліотеки.

Роботи лютеранського професора Віттенберзького університету, богослова Якоба Мартіні (1570–1649) також із тих, що визначали духовне життя Європи раннього Нового часу: “De Tribus Elohim: Photinianorum Novorum Et Cum primis Georgii Enjedini Blasphemiis oppositus”. Wittebergae: Schvrerus, 1614. Vol. 1. [40], 384, [24] p. (Шифр Соф. 721); “De Tribus Elohim: Photinianorum Novorum Furoribus Oppositus: In Quo Praeter alia disputatio inter B. Keckermanum & Adamum Goslavium a Bebelno de SS. Trinitate agitata, examinatur”. Wittebergae: Schvrerus, 1615. [40], 512, [30] p. (Шифр Соф. 721 al. 2). Для поширення лютеранської віри Мартіні створив спеціальну протестантську «школу», у якій виступав послідовником «теорії інструментальної фізики» Якоба Забарелли (1533–1589). Мартіні логікою дійшов до істинності Євангелія і вчення Христа. На книжці Якоба Мартіні, крім екслібрису Варлаама Ясинського, інших власницьких чи дарчих написів немає.

Робота маловідомого католицького ченця єзуїта Mayer Christiani (1584–1634) – R. P. Christiani Mayer, e Societate Iesu, Diarium meditationum, de praecipuis vitae Christi mysteriis: Diuinis beneficiis, atributis: B. Virginis, & Sancrom festis: & Virtutibus. In Singulos Anni dies Ecclesiastico tempori congтуenter digestatum. Coloniae Agrippinae: in officina Birekmannica,

Sumptibus Hermanni Mylli, 1635. [46], 1036 р. (Шифр Соф. 524) є щоденником, послідовною інструкцією, як досягти міцності віри, як зрозуміти божественне добро і досягти святості. На цій книжці також є лише власницький напис митрополита Варлаама.

Таким чином, **наукова новизна** одержаних результатів полягає в тому, що вперше проведено ґрунтовний аналіз приватної бібліотеки як допоміжного джерела знань про історичну постать митрополита Варлаама Ясинського. Розкрито деякі джерела надходження книг до митрополита та його роль у збереженні пам'яток світової релігійно-культурної книжкової спадщини.

Висновки. Збережена до наших днів приватна бібліотека митрополита Варлаама Ясинського свідчить, що він зібрав праці представників усіх течій реформації, католиків переважно проповідницької тематики. Його інтерес до першого видання католицького перекладу Святого Письма, зацікавленість новими його тлумаченнями навіть суперечливих богословів, інтерес до новинок протестантських проповідників не може бути ознакою ортодоксальності власника, а навпаки, говорить про віротерпимість і толерантність. Звісно, не можна бути впевненим, що це всі книги, якими володів митрополит. Але на основі збережених примірників можна припустити, що повага до різних напрямів християнства, розважливість та розуміння невідворотності змін були рисами вдачі Варлаама Ясинського. Бачачи поневіряння через турецько-польські війни Сучавського митрополита Досифея, Варлаам Ясинський у тодішніх обставинах після Переяславської ради 1654 р., коли Україна ввійшла до складу Російської імперії, усвідомлював раціональність зміни підпорядкування православної церкви Московському патріарху.

Однак кінець XVII – початок XVIII ст. – складний для розуміння наших сучасників час як у світському середовищі, так і в релігійному. Подальші дослідження означеної проблеми плануємо продовжити в напрямі виокремлення основних рис мотивів діяльності Лазаря Барановича, друга і покровителя Варлаама Ясинського, на основі книг із приватної бібліотеки, листів і творів.

Список бібліографічних посилань

1. Акт избрания Варлаама Ясинского архимандритом Киево-Печерского монастыря; сообщил А. Востоков. *Киевская старина*. 1887. Т. 17. № 6–7. С. 573–576.
2. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митро-

полии Московскому патриархату (1620–1694). *Архив Юго-Западной России*. Ч. 1. Т. 5. Киев, 1872.

3. Варлаам (Ясинский) *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*. СПб., 1890–1907. Т. 5 а. С. 531.

4. Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью. 1676–1686 гг. Исследования и документы / под общ. ред. митрополита Волоколамского Илариона. М. : Православ. энцикл., 2019. 911 с.

5. Історія української православної церкви 1686–2000 / укл. І. Преловська. Київ : Укр. православ. богосл. акад., 2010. 443 с.

6. Левицкий О. Письмо и стихи Варлаама Ясинского. *Киевская старина*. 1890. № 3. С. 537–539.

7. Люта Т. Варлаам Ясинський і Софійська митрополіча катедра. *Пам'ятки України : історія та культура*. 2013. № Спецвип. № 1(186). С. 27–33.

8. Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в С.-Петербург 23 февраля – 3 марта 1913 г. К. : Тип. Императ. ун-та св. Владимира, 1913. 85 с.

9. Святитель Досифей (Досифтей), митрополит Сучавський і всієї Молдавської землі. *Львівська єпархія. Українська православна церква*. URL: <http://upc.lviv.ua/uncen/326-svyatitel-dosifej-dosiftej-mitropolit-suchavskij-i-vsieji-moldavskoj-i-zemli> (дата звернення 01.07. 2022)

10. Сивак М. Митрополит Київський Варлаам Ясинський. *Київська православна богословська академія*. URL: <https://www.kpba.edu.ua/stat-ti/973-mytropolyt-kyivskyi-varlaam-yasynskyi-rannii-period-zhyttia-ta-dialnosti.html> (дата звернення 01.07. 2022).

11. Фоменко Д. Мідні гравірувальні дошки українських друкарень XVII–XIX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Д. Фоменко, І. Цинковська, Г. Юхимець ; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ : Академперіодика, 2014. 359 с., 208 с. іл.

12. Ченцова В. «Воссоединение» (Рецензия на: Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью. 1676–1686 гг. Исследования и документы / под общ. ред. митрополита Волоколамского Илариона. М. : Церковно-науч. центр «Православная энциклопедия», 2019. 911 с.). *Вестн. «Альянс-Архео»*. 2019. № 30. С. 87–173.

References

1. Akt izbraniia Varlaama Yasinskoho arkhimandritom Kievo-Pecherskoho monastyrnia [The act of electing Varlaam Yasynsky Archimandrite of the Kiev-

Pechersk Monastery]. (1887). Reported by A. Vostokov. *Kievskaiia starina – Old Kiev*, 6–7 [in Russian].

2. Akty, otnosiashchiesia k delu o podchinenii Kievskoi mitropolii Moskovskomu patriarkhatu (1620–1694) [Acts related to the case on the subordination of the Kyiv Metropolis to the Moscow Patriarchate (1620–1694)]. *Archive of South-Western Russia* (Part 1. Vol. 5). Kiev, 1872 [in Russian].

3. Varlaam (Yasynskii) [Varlaam (Yasinsky)]. (1890–1907). F. A. Brokhauz, I. A. Efron (Eds.). *Encyclopedic Dictionary* (Vol. 5 a.). Sankt-Peterburg, 1890–1907 [in Russian].

4. Ilarion (Alfeev). (Ed.). (2019). Vossoedinenie Kievskoi mitropolii s Russkoi pravoslavnoi tserkoviu 1676–1686 gg. [Reunification of the Kyiv Metropolis with the Russian Orthodox Church. 1676–1686]. Moscow: Pravoslavnaia entsyklopediia [in Russian].

5. Prelovska, I. (2010). Istoriiia ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy 1686–2000 [History of the Ukrainian Orthodox Church 1686–2000]. Kyiv: Ukrainska pravoslavna bogoslovska akademiia [in Ukrainian].

6. Levitskii, O. (1890). Pismo i stikhi Varlaama Yasinskoho [Letters and poems of Varlaam Yasinsky]. *Kievskaya starina – Old Kiev*, 3, 537–539 [in Russian].

7. Liuta, T. (2013). Varlaam Yasynskiy i Sofiiska mytropolycha katedra [Varlaam Yasynskiy and Sofia Metropolitan Cathedral]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura – Sights of Ukraine: History and Culture*, 1 (Special issue), 27–33 [in Ukrainian].

8. Peretts, V. N. (1913). Otchet ob ekskursii seminarii russkoi filolohii v S.-Peterburg 23 fevralia – 3 marta 1913 g. [Report on the excursion of the Seminary of Russian Philology in St. Petersburg, February 23 h – March 3, 1913]. Kiev: Tipografii Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira [in Russian].

9. Sviatitel Dosifei (Dosiftei), Mitropolit Suchavskii i vsiiei Moldavskoi zemli. [Saint Dosytheus (Dosiftheus), metropolitan of Suchav and all Moldavian lands] [in Ukrainian]. Retrieved July 1, 2022, from <http://upc.lviv.ua/uncen/326-svyatitel-dosifej-dosiftej-mitropolit-suchavskij-i-vsiejimoldavskoji-zemli>

10. Syvak, M. (2022). Mytropolyt Kyivskiy Varlaam Yasynskiy [Metropolitan of Kyiv Varlaam Yasinsky] [in Ukrainian]. Retrieved July 1, 2022, from <https://www.kpba.edu.ua/statti/973-mytropolyt-kyivskiy-varlaam-yasynskiy-rannii-period-zhyttia-ta-diialnosti.html>

11. Fomenko, D., Tsinkovska, I., Yukhymets, G. (Comp.). (2014). *Midni graviruvalni doshky ukrainskykh drukaren XVII–XIX st. u fondakh NBUV*:

katalog. [Copper engraving plates of Ukrainian printing houses 17 th–19 th centuries in the NBUV funds: catalogue]. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].

12. Chentsova, V. (2020). “Vossoedinenie” (Recenziya na: Vossoedinenie Kievskoy mitropolii s Russkoy pravoslavnoy tserkovyu. 1676–1686 gg. Issledovaniya i dokumenty). [“Reunification”. Review of: Reunification of the Kyiv Metropolis with the Russian Orthodox Church. 1676–1686. Studies and documents]. *Vestnik “Alians-Arkheo” – Herald “Alliance-Archeo”, 30, 87–173* [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022.

Olena Zaiets,

PhD (History), Head of the Department,
Institute of Book Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine

e-mail: lena_zaets@ipnet.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6423-2589>

Library of Metropolitan Varlaam Yasynskyi: Characteristics of Composition and Content

The purpose of this article is to consider and analyze the library of Varlaam Yasynskyi in the context of his biography, to investigate the origin of books and thematic preferences, which can become an additional source of knowledge about the motives of the metropolitan’s activities. *The methodology* of the work is based on the application of general historical methods: problem and chronological, comparative and historical, and general scientific methods of analysis and synthesis. *The scientific novelty* is that, for the first time, a thorough analysis of a private library was carried out as an auxiliary source of knowledge about the historical figure of Metropolitan Varlaam Yasynskyi. In the course of the research, it turned out that Metropolitan Varlaam’s book collection is diverse, filled with Protestant works, Catholic treatises, first editions of well-known European publishing houses, several books were donated by the exiled Metropolitan of Suchav, Dosiphey (Barile). Chernihiv Archbishop Lazar Baranovych was a kind of patron of Varlaam Yasynskyi, it could be proved with the very fact of the presence of author’s copies of the archbishop’s works in the metropolitan’s library. To the description and analysis of the library, we should add the fact that Varlaam Yasynsky established a library in St. Sophia Cathedral and organized an archive to collect copies of ancient acts, thus laying the foundation for the preservation of the book cultural heritage of Ukraine. *The conclusion* is that, judging by the library preserved to the present day, the metropolitan was familiar with the works of representatives of various trends

of the Reformation, Catholics, and had the first Catholic translation of the Holy Scriptures. His library was also replenished thanks to friendly relations with Orthodox hierarchs, Western European scholars of that time, which testifies to the erudition, authority and tolerance of Varlaam Yasynskyi.

Keywords: bibliophilia of the Orthodox clergy, personal library of the metropolitan.